

Petróczi Éva

Czeglédi István, a kassai mártír prédikátor

■ Czeglédi István református lelkész, kegyességi művek szerzője 1619. november 19-én, a felvidéki Perényben született, s Nagyszombat határában, egy szekéren lelte halálát, nagyon viszontagságos, derűre mégis mindig kész életének 52. évében. Tanulmányait Nagyváradon, Debrecenben, majd 1631-től Sárospatakon végezte, 1642–44-ig Sátoraljaújhelyen tanított, 1644-től pedig Hollandiában tanult, először Franeker, Utrecht és Leiden egyetemeken, majd 1645-ben a deventeri főiskolán. Itt a leg-erősebb hatások a Leidenben töltött tíz hónap alatt érték, ahol olyan, nagyhatású tanárok keze alá került, mint Jacobus Triglandius és Fredrik (Friedrich) Spanheim. Számos forrásból tudjuk, hogy Czeglédi életének „örök mestere” Spanheim volt; műveiben, élesre hegyezett vitairataiban az ő polemizálókészsége köszön vissza. Nem csoda, ha ezek után, négy évvel Czeglédi – a későbbiekben majd vázolt – mártírhalála után nevelt fia, Köleséri Sámuel, a nevezetes debreceni prédikátor-író valósággal magasztalta Spanheimet a *Sion vára* című posztumusz Czeglédi-mű ajánlásában. Érdekes módon egy másik fontos tanárát, a deventeri Diest (Diestius) professzort munkáiban név szerint sehol nem említi, *Hartzban valo bajnívásban irt könyvecskéje* azonban gazdag deventeri epizódokban. A szövegben minduntalan a tengerészkultúrára, a kikötői életre való utalások bukkannak fel, továbbá a vizek flórája és faunája – és a hajóépítés. Köztudomású, hogy Deventer nem tengerparti település, de jórészt az Ijssel folyó keleti partján terül el, így lehetett belőle – tenger nélkül is – Hanza-város. Mindez alkalmat adott Czeglédinek arra, hogy nagyon változatos, a vízközelséget érzékeltető, beszédes képeket alkosson: „Ismerem, Uram, a’ te igid, olyan, mint a tenger, mellyben a nagy Czeth hal úsz, a’ szegény Bárány csüggendez; fenyics meg azért a’ szeleket, hogy mikor ebben eveczkél tántorgó lelkem, ne borittassék el veszedelmes jeghek között tenyészni igyekvő Halcyon gyenge madarad.” A következő példánk, amely Czeglédi folyamatos Hollandiára emlékezését bizonyítja, egy ha-

lotti ima, Rhédei Ferenc erdélyi arisztokrata fölött. Ebben a szövegben pontosan tíz vízi metaforát számolhatunk meg, noha az elhunyt hegyvidéken született és élte le az életét. Éppúgy, mint maga a szerző, aki szülőföldjén és legfontosabb szolgálati helyén, a Felvidéken (főként Kassa városában!) nem sok hajózási tapasztalatra tehetett szert, hiszen e régió fő folyóján, a Vágon legfeljebb tutajjal közlekedtek. Teljesen nyilvánvaló tehát, hogy deventeri peregrinus-éveire emlékezett (ahol viszont szép számmal építettek nagy hajókat!), amikor Rhédeit az alábbi szavakkal méltatta: „Bárka, melyet, mind kívül, belül megennyvezének; ünéki-is külső belső isteni szolgálatja, Hiti által, így tündöklic vala.”

Hosszú kassai szolgálatának éveiben az ott élő kálvinistákban is ő táplálta folyamatosan az ő számára oly sokat jelentő ország iránti megbecsülést, szeretetet. E Czeglédi István és Hollandia-témát lezárandó, idézzük egykori vándordiak-társa és egész élete során hűséges barátja, Nógrádi Mátyás szavait, a már említett *Sion vára* egyik kíséroverséből:

*Sok munkái után híres Belgiumban,
Küldetéik váraستul, tudós Lugdunumban,
Sidó s görög nyelven épülni Lejdában,
Holott jelen voltam Académiákban.*

Egy kis magyarázat: a XVII. század magyarjai Hollandiát „Belgium”-ként emlegették, Leident pedig elmagyarosítva „Lejdá”-nak becézték, vagy latinul, „Lugdunum”-ként emlegették!

Hazájába visszatérően, Czeglédi először 1647-ben szolgált Kassán mint iskolaigazgató, ezt követően, tállyai és beregszászi lelkipáztorkodás után 1653 elejétől egészen 1671-ben bekövetkezett haláláig kassai lelkész volt, neve valósággal összeforrt a kassai református eklézsia történetével, ahogyan ez a nevéhez és munkásságához kötődő, nem túlságosan gazdag szakirodalomból is kiderül.

Joggal vetődhet fel bennünk a kérdés: miért is a hosszú időn át Kassán lelkészkedő, udvari lelkészi posztot soha be nem töltő Czeglédi István szolgált Sárospatakon, 1661. április 24-én, Szent György napján az előző év június 7-én, Nagyváradon elhunyt fejedelem sírba tételekor? Ahhoz, hogy ezt a választást nyilvánvalónak és természetesnek tekinthessük, röviden fel kell idéznünk a XIX. század számos egyháztörténésze által oly gyakran felemlített, mára valamelyest feledésbe merült Sárospatak–Kassa „tengelyt”, illetve a Rákócziak – köztük II. Rákóczi György – szerepét a kassai eklézsia megalakulásában és felvirágoztatásában. E tudósok sorából idézzük először a Kassa „specialistájának” számító Révész Kálmánt: „A fejedelem (I. Rákóczi György), mint most már Kassa ura, csakhamar elhelyezkedett a királyi házban, hol két nap múlva gazdagon megvendéglé a kassai tanácsot. Első terve szerint csakis pár napig akart Kassán maradni, s a húsvéti szent ünnepeket (1644. március 27–28.) Patakon akarta megülni. Később megváltoztatta szándékát, s bizonyára református hitfelei kérésére az ünnepeken át is Kassán maradt, hogy a húsvét első napján tartott isteni tisztelet által mintegy megalapítsa a kassai református egyházat. [...] Leírhatatlan örvendéssel ülték meg a feltámadás nagy napját a kassai reformátusok: ez a nap: 1644. március 27. egyházuk születésének napja is volt.”

Néhány évvel Révész Kálmán előtt Paikoss Endre egyébként arra is kitért, hogy az „öreg fejedelem” által alapított eklézsiaát hogyan gyámolította az ő halála után Lorántffy Zsuzsanna, de maga az ifjabbik György is: „Rákóczi György 1652. április 30-án kö és mézhordásra 50 számú jármos ökröket engedélyezett a kassai helvét hitvallású egyház híveinek olcsó áron uradalmában szedetni.” Ez a természetbeni segítség anya és fia 4000 forin-

tos készpénzadományának megfejezése volt! Szabó Lajos 1944-ben írott, hármasszóval ékeskedő *Kassai kalvinista krónikája* nem csupán a Rákócziak dicséretét zengi; a már XIX. századi szerzőtársai által is méltatott Czeglédi Istvánnak olyan dicsőhimnusz szentel, amely máris közelebb vihet minket a II. Rákóczi György sírjánál betöltött, szomorú, de nagy tisztességet jelentő szerepéhez: „Czeglédi István kétségkívül a kassai református egyház legnagyobb lelkipásztora. Nagy, mint építő. A templom és az iskola megépítője és az egyház állandó erősítője. Nagy, mint lelkigondozó. Híveivel a legmelegebb pásztori közösségben él, ismeri minden gondjukat, bajukat, lelkük orvosa, örömeik és bánatuk megosztója: Az egyház (1653-ban kezdődő) keresztelési anyakönyve évről-évre feljegyezi, hogy melyik családnál vállalt keresztapaságot, felesége pedig keresztanyaságot. 41 családdal kerülnek így komasági viszonyba.”

Érdemes ezek után eltöprengenünk azon, miért is vált ez a jámbor, jól képzett és egyértelműen apaszívű lelkész már 1670-ben, egy esztendővel a végső soron halálához vezető gályarab-per előtt az egyre vadabb ellenreformáció korai kiszemeltjévé, miért vetették – mintegy a végső felvonás előjátékául – hamis vádakkal börtönbe, s miért keverték bele ok és alap nélkül, még a Wesselényi-összeesküvésbe is, amelyhez semmiféle köze nem volt? A válasz viszonylag egyszerű: az a polemizálás, az a pengeéles hitvitázó hajlam, amelyet Czeglédi Spanheimtől tanult meg Hollandiában, nálunk, Magyarországon önsorsrontó képességgel és műfajnak bizonyult. Lássunk ezek után néhány epizódot a vitázás közben csöppet sem szelíd református prédikátor két legnevezetesebb művéből, amelyekkel nem csupán a megcsipkedett „pápastákat” akarta öncélúan bosszantani, hanem – s ez a sokkal lényegesebb – saját híveit, felekezetének tagjait kívánta gyógyítani, megerősíteni. Ahogyan Molnár Szabolcs írja: „A protestáns prédikátor szükségét érezte az ellenreformáció idején, hogy gúnyolódással, csipkelődéssel föloldja a védekező alárendeltségi helyzetet, s a szatirikus alapállást a fölénybe kerülés eszközeként használja. Az olvasónak nemcsak az értelmére akar hatni, hanem az indulatait is fel akarja gerjeszteni. Hitsorsosai lelki higiéniáját, lelki felfrissülését is akarta szolgálni. Az ellenfél [főleg a jezsuiták, s általában a katolikusok! P. É.] lejárásával az indokolatlan tekintélytisztelést, a kishitűséget, a félelmet igyekezett lecsapolni az olvasó tudatából... Czeglédi sem az arisztotelészi simogató humor, hanem a barokk korszak vastag szabadszájúságával pofonverő humor kreatora.” Lássunk ezek után néhány, a katolikus vitapartnereket különösen felbosszantó epizódot. Az első egy mai szemmel nézve is ellenállhatatlan „teológiai egerészés”, abból a *Barátságai*

dorgálásból, amelyben Pázmány *Bizonyos okok* című művére még tréfásan reagál, míg posztumusz megjelenésű művében, a *Sion várában* majd komolyan: „De mit mondgyak? Im egy Pápista, az Ostya állapattyanak meg ételeért, nézd mint sentenciázza az Egeret: (y) Az Egeret, meg kell fogni, s-égetni, hamvát pedig, az oltár mellé kell hinteni. Saidította volt ez hihető, hogy meg marad a' kenyér állattya, s nem maradhat TULAI DONSAGBAN meg, ez: Hoc est Corpus meum.” A Biel-féle (egy célba vett jezsuita szerző!) ultima ratio még mulatságosabb: „Irtózatosa méltó dolgot is nemzet e Transsubstantiatio. Halljad csak: (z) Az Egér gyomrában is kel az Úr testét imádni. Ebből, ilyen ellene mondás nevedeknék: Nem kel azt cselekedni, mert úgy, némünémi képpen az Egér imádatnék.” Ide, az úrvacsora- és szentáldozás tani egérhókuszpókusz végére már csak egy XX. századi párhuzamoscska kínálkozik, Bálint György *Miki, az Isten* című karcolata, amelyben arról írt, hogy a harmincas években bizonyos, mozibolonddá vált afrikai törzsek Disney mindig diadalmaskodó Mickey Mouse-át bevették törzsi isteneik közé.

A *Barátsági dorgálás*, s az ugyancsak a katolikus rítusokat, közelebből a misét kárhóztató *Dágon ledülése* írásakor a szerző ugyanazzal a fogással él. Mintha egy vídampark torzító tükörfolyosóin vezetgetné az olvasókat, a kálvinistákat a katolicizmus visszasságaitól, a katolikusokat önnön bálványimádó tévelygéseiktől elborzasztandó. De bármilyen rémisztőek-kacagtatóak is ezek a képek, a végszó mindkét műben mélységesen komoly, egy ekléziája ügyének utolsó leheletéig elkötelezett embert mutat. A *Barátsági dorgálást* az Elhajlott Pápistának nevezett szereplő szelíd bűnbánó imájával rekeszti be: „Oh bezzeg áldott óra vala ez, kegyelmes Atyámfia! be nagy Isten szeme szálla reám, hogy így meg illetődém! Soha bizony többé a Római Hajóban nem evezek, hanem Krisztusom, s az Apostolok követője leszek. Oh édes Uram Istenem meg bocsásson Felséged Hit Szegésemrül! Jövel édes (k) Pásztorom, tégy szent Válladra, s vigy bé, mételyetlen fűvön legelésző Seregedben! Ámen.”

A halála előtti évben, 1670-ben közreadott *Az Úr frigy szekrénye előtt Dagon Le-dülése*, amelynek célja Gorup Ferenc győri nagyprépost „a misérül írt könyvecskéjének” megsemmisítése, még összetettebb vállalkozás. Ráadásul hősünk hamarosan elkövetkező szenvedéseinek, mártíriumának egyik közvetlen kiváltó oka. Czeglédi ugyanis – a pozsonyi vádakkal ellentétben – nem „összeesküdni”, nem „szövetkezni” indult, már nagyon rosakatagon, utolsó erdélyi útjára, hanem azért, hogy Apafi Mihály segítségét kérje kinyomtatásra váró könyvei, többek között a nyilvánvalóan katolikus-ingerlő *Dágon*

megjelentetéséhez. Az e művei miatti aggódás kicsendül Czeglédi Apafihoz, Bornemisza Annához és Teleki Mihályhoz intézett leveleiből is.

Az Apafi Mihályhoz intézett előszóban, a „Készület”-ben Czeglédi István Orbán pápát kárhóztatja, aki 1264-ben egy Éva nevű apáca látomása nyomán rendelte el a „széjjel hordozott ostya” imádását, vagyis az Úrnapja megünneplését; szerzőnk forrása a tridenti zsinat jegyzőkönyvének idevágó passzusa volt. E prózai beköszöntőt azonnal egy latin és egy magyarra fordított vers követi, amelyben szerzőnk – Ovidius nyomán – párhuzamot von az Úrnapja és Ceres istennő pogány gabonaünnepé között. Czeglédi – hatásos fogásként – úgy gondolja, nem érvelhet ékesebben az Úrnapja és a mise ellen, mint azzal, ha *saját* egykori, latin nyelvű ünnepleírásaikat fordítja a „pápisták” ellen. Ahogyan a beköszöntő vers felvezetésében írja: „Ezt egy tagjok illy versekben formálta; Magyarul így foly:

*Innen van innepe a Krisztus testének,
Mellyet nagy pompával, mint látod, szentelnek;
Ki győzné számlálni sok játékot ennek
Úgy mint csúfságokkal teljes tiszteletnek?
Mert ebben a' szentelt kenyér imádatatik,
Templom s város környül midőn hordoztatik
Isteni tisztelet néki adattatik,
Szép ezüst edényben mikor foglaltatik.
'ki pedig az Úr testét két kezében
Felemelvén viszi, fogják őtet menten...”*

A mi minden tanultsága és bölcsessége ellenére is óvatlan Czeglédink tudott természetesen sokkal szelídebben is hitvitázni. Kisebbségi fiának, Palkónak címzett dialógusában, az *Idős Noé becsületit oltalmazó Japhthekében* például az erősen teologizáló párbeszédbe jó humorú kis állatmesét, beszédes, ma is érthető béka-nyúl példázatot sző: „Sőt inkább nékem kell vigasztalnom az féltelmes szívű Calvinistákat-is (ha kik lehetnének) mint egy öreg nyulnak régen, nyúl-társait. Kik el-végezték vala magokban, hogy mind a Vízbe öllék magokat, mert őket minden állat csak üldözi, s-kergeti. Neki indulnak azért, s-mikor már mennék a' Víznek, bé-ugrik a partrul előttök egy Béka. Melyet látván egy öreg nyúl, megallapittya őket, így szólván: Neveszejtsük el magunkat, mert vagyon olly Béka, a'ki fél tülünk. Nem egy, hanem (s) három tisztátalan Békák is, tartanak az öreg nyultul.”

Végezetül adósok vagyunk még Czeglédi István 1671-ben bekövetkezett mártírsorsa rövid összefoglalásával, s azzal, hogy idézzünk a róla szóló, széles körben énekelt

ballada néhány versszakát. Nem betyár volt ő, nem is szépasszony, csupán egy keserves sorsú, végtelenül sokat szenvedett prédikátor-író, mégis jóval szélesebb körben megismerhették e ballada révén, mint legtöbb társát. Ezt a kicsiny vigasz-hírnevet maradéktalanul megérdemelte, jóllehet ő végül soha nem jutott a pozsonyi véstörvény-szék színe elé, sem a gályapadra, hiszen sok törődéssel járó élete és 1670-es fogsága annyira legyöngítette, hogy Nagyszombat határában, a szekéren visszaadta lelkét Teremtőjének. Az alábbiakban idézett versszakok nem ezt beszélik el, hanem egy népszerű, mindmáig könnyen értelmezhető protestáns költői képbe sűrítik Czeglédi István életének lelkesítő szolgálattal és hitépítő művek sokaságával szolgáló, önfeláldozó évtizedeit. Valóban egyházunk egyik igazi „pelikánja” volt ő, aki szíve vérével táplálta az eklézsia fennmaradását, meg nem rettenve a vész teli korszak fenyegetéseitől és veszélyeitől. Meglehet, szúrásai, „pápisták” elleni polémiái ma – az ökumené korában – már túlzónak és túlságosan marónak tűnhetnek, *abban* az egyháztörténeti helyzetben, *olyan* fenyegetettségben azonban természetes, érthető válaszok voltak. Czeglédi István-portréinkból semmiképpen nem hiányozhatnak a róla szóló ballada legköltőibb és legjellemzőbb sorai:

*Mert egy mérges kígyó bément nagy véletlen,
Pelikán fiait sebhété fészekben,
Méreggel egyenként megölé helyekben,
Ki miatt halálok esék nagy véletlen.*

*Látván ő fiait mind halva feküdni,
Nem tudá mit tenni, kezde keseregni,
Szerzett eledelét hová kelljen tenni,
Mégholtak fiai kinek adjon enni.*

*Búvában pelikán az ő maga mellyét,
Elkezdé szaggatni, hogy bocsná véréit,
Vérével öntözné ő meghólt fiait,
Felelevenítené s így adná meg éltét.*

Az már ebből a rövid portréból kiderült, hogy Czeglédi István, bár övéi, hittestvérei, gyülekezeti tagjai között a szeretet, az együttérzés és a segítő gesztusok embere volt, ellenfeleivel – elsősorban az ellenreformációnak a XVII. század második felére végzetesen fenyegető képviselőivel, erőivel szemben – önmaga biztonságát veszélyeztető módon éles hangú tudott lenni; joggal mondhatjuk, hogy egyházi íróink sorában ő volt a polémia, a hitvita talán legkiválóbb mestere. Alakját és munkásságát vázlatosan felidézve utaltunk már egyik meghatározó hollandiai pro-

fesszora, Fredrik Spanheim szerepére, de talán érdemes vázlatosan kitérnünk arra, hogy rajta kívül – ha közvetve is – hatnia kellett rá a bő egy generációval korábban élt legendás teológusnak, akinek angol nevét Hollandiában kezdték a „Szeretett”-ként, azaz Amesiusként emlegetni növendékei. Ez a tény megér egy kis lezáró vázlatot, arra nézve, hogy a Hollandiában tanuló magyar teológusok műveiben, szemléletében ott lappanganak a puritanizmus bölcsőhelyének, Angliának a történései, egyházi belháborúi is. Következésképpen Czeglédi gazdag életművében is.

Honi puritánus szerzőink „zsigeri” hatalomellenességének – pontosabban, a hatalommal visszaélők iránti ellenszenvnek – egyik forrása – természetesen az Angliában olvasott, onnan hozott, majd fordított, átirított irodalmi művek mellett – szeretett mesterük, atyai tutoruk, az Angliából száműzött William Ames példája volt, akinek franekeri professzori működése, széles körű hatása, a kelet-európai (nem csupán magyar, de lengyel, cseh) diákok iránti érdeklődése elsősorban Melanchthon két emberöltővel korábbi wittenbergi szerepéhez hasonlítható.

Keith L. Sprunger kiváló Ames-monográfiája bővelkedik a mester életével kapcsolatos anti-episzkopális epizódokban: ahány angol püspök, annyi történet papi személyekhez méltatlan, az ünnepeket is megszenteltelenítő cselekedeteikről. Így – más elrettentő példák mellett – az Amest papi szolgálati helyéről mindenáron kiebrudalni akaró Valentine Cary esete, aki „karácsony napján lejött a fogadószobába és kártyázni kezdett, közvetlenül azután, hogy kiszolgáltatta a szent jegyeket”. A következő, Sprunger által felidézett történet már közvetlenül Ames szavait citálja, *Új köntös* című, önéletrajzi elemekkel átszőtt művéből: „Egyszer, csak egyetlen egyszer (Istennek legyen hála) állottam személyesen egy püspök előtt: s lettem bemutatva neki a városi magisztrátus képviselői által, azon célból, hogy városuk papjává (ti. Colechester város papjává, George Abbot londoni püspök jóváhagyásával) választtassam. Ez az alantas ember (lowly man) először megkérdezte tőlük, hogyan merészelnék papot választani az ő beleegyezése nélkül. Ti (mondá ő) azt kapjátok prédikátorotokul, akit én kijelölök nektek. Mert én vagyok a ti Pásztorotok – noha soha nem legeltette őket (azaz: nem szolgált a gyülekezetükben). És azután, hozzám fordulva, így szólt: hogyan merészelsz ígét hirdetni az én egyházkerületemben, az én írásos engedélyem nélkül? Így azután, minden további indoklást mellőzve, csupán merő hatalmaskodásból elbocsátott engem, s az egész magisztrátust, hogy várjuk ki, míg kedve támad javunkra dönteni; ez a várakozás – esetemben – immáron húsz éve tart.” George Abbot azonban nem elégedett meg Ames húsz esztendeig tartó „előszobáztatásával”

colechesteri kinevezése ügyében. Sokkal hatékonyabban igyekezett ártani kipécézett ősellenségének. Sir Ralph Winwood, I. Erzsébet és I. Jakab diplomatája levéltári hagyatékának XVIII. századi kiadásában találunk erre nézve döntő bizonyítékot. A kérdéses levél írásának idején, 1612 márciusában William Ames már holland hittestvéreinél kapott menedéket, a hiúságban megsértett Abbot mégis a jeles teológus megbüntetésére uszítja Winwoodot, mégpedig meglehetősen alattomos módon, titokban akarván elintéztetni ellenlábasa kiutasítását a Németalföldről, illetve élesen követelve az azt követő további retorziókat: „Ezenképpen hogyha ő (ti. Ames) közöttünk (ti. ismét Angliában) volna, oly messze esnék a legcsekélyebb kegytől is, hogy valamely példa értékű büntetés lenne jogos osztályrésze. Ófelsége értesítést kapott arról, milyen kiváltságok közepette adtak otthont Hágában ennek az embernek...”

Cary Abbot, Whitgift és főpapi társaik csak egyet értek el a fentiekben idézett (illetve jóval korábbi, de hasonlóan ellenséges mentalitásról tanúskodó), egyfelől teljesen önkényes, másfelől ráadásul a katolikus restauráció irányába mutató viselkedésükkel. Nemtelen gesztusaik – ez természetes is – nem szülhettek nemes viszontválaszokat. Például az 1588–1589-es évek folyamán a legcsekélyebb türelmet is nélkülöző, epés pamfletek láttak napvilágot, amelyek azok közül is sokakat elidegenítettek a puritán eszméktől, s azon belül a zsinat-presbiteri rendszertől, akik korábban annak elkötelezett hívei voltak. Ahogyan Szántó György Tibor írja az angliai reformációt és az angol polgári forradalmat tárgyaló összefoglaló művében: „Ha egy mozgalom elveszti kapcsolatát a tömegekkel, illegálisba kényszerül, továbbá nem számíthat többé befolyásos patrónusok segítségére és okos vezetők nélkül marad, óhatatlanul hibákat követ el. Martin Marprelate álnéven 1588–1589 folyamán a presbiteriánusok minden eddiginél agresszívebb hangnemű röpiratokat publikáltak a püspöki kar ellen. Nem kellett volna. Még maga a veterán Cartwright és Travers is meghökkent az írások útszéli és durva hangnemétől. Whitgift és munkatársai nagyon is hálásak lehettek »Marprelate«-nek. Igazolva látták tételüket: a puritánok veszedelmes bajkeverők és felforgatók.”

Nos, a mi puritán szerzőink – egy-két gorombább kitételt nem számítva – általában jóval mérsékeltébbek voltak. Marprelate-i vitrioloságú püspök- és uralkodóellenes opusz jóformán nincs is írásaik sorában. A viszfogott indulat így hazai tollforgatóink esetében az írói teljesítmény szempontjából jóval igényesebb, sokszor egészen művészetközeli műveket hozott létre. Ahogyan egy hosszabb angol, s egy rövidebb magyar nyelvű tanul-

mányban a közelmúltban magam is kifejtettem: stilisztikai szempontból minden vitát kizáróan a mi (magyar és kelet-európai) szerzőinké a diadal. Ezt Czeglédi Istvánra vonatkoztatva: egy-két vitriolosabb fordulatát leszámítva ő is sokkal inkább elhivatott, és – ne szégyelljük kimondani – sokkal tehetségesebb író volt annál, hogyssem a hitvitázás hevében elfelejtsen igazi író lenni! Írásainak színe, természetes humora, drámaisága sok angolszász hitvitázóénál hatásosabb és időtállóbb. Mindezt nem a túlhajtott nemzeti büszkeség mondatja velem, csupán nagyszámú külföldi és magyar puritán vitairat ismerte. Ahhoz, hogy Czeglédi emberszeretet fékezte, mert az esetek többségében nem egy-egy személyt, hanem sokkal inkább a katolikus kultusz protestáns felfogástól távoli elemeit tollhegyre tűző stílusbravúrijait igazán értékelni és méltányolni tudjuk, ha nem is teljes részletességében, de legalább vázlatosan mutassuk be azt a közeget, azokat a hitvitázó prédikátor-írókat, akik – hozzá hasonlóan – írásaik minőségét soha nem áldozták fel holmi hatalomellenes dühkitöréseknek. Azaz: nem öntötték úgy ki a gyereket a fürdővízzel, ahogyan ez az angolszász nyelvterületeken nagyon gyakran megtörtént.

Tehát, jöjjön itt egy kisded példatár arról, hogyan vívtak tollháborút hitvalló XVII. századi őseink. Lásunk először egy nagyon korai, William Perkins nyomán született magyar puritán értekezést, az ifjúkorában Heidelbergben tanult Kecskeméti C. János *Catholicus reformatus* című munkáját. Az iktári Bethlen Istvánhoz címzett ajánlás – a patrónus magas rangjára ezúttal egyáltalán nem tekintve – a kevélységet, a hatalomvágyat veszi célba: „Négy lovak vonnyák az kevélységnek szekekrét. Uralkodásban való telhetetlenség, maga dicsiretinek kívánsága, másnak meg uralása, engedetlenség. Négy kerekű vadnak, melyeken forog. Az elének maga hanyása, kérkedés, csacsogás, álhatalanság...”

A főszöveg kis történelmi-egyház történelmi áttekintése a szerző nyugat-európai szerzőknél szokatlan taktikai készségéről tanúskodik: úgy kárhoztatja ugyanis a múlt gyakorta rosszra hajló uralkodóit, hogy közben felmagasztalja (még hozzá nagyon részletes felsorolásban!) kora mindazon protestáns uralkodóit, akik nem adták el magukat a gonosznak (a „parázna birodalmának”), azaz a katolicizmusnak, s így az isteni hatalmon túlnóni akaró emberi hatalmaskodásnak sem: „Mert noha ez előtt egynéhány üdökkel többnyire ez egész földnek királyai annak a paráznának birodalma alá adták vala magokat, mind azon által, ez mi üdönkben sok királyok (úgy mint az angliai, dániai, svéciai, norvégiai, scotiai) és többire az Németországi fejedelmek és sok nagyságosok ennek paráznaságától el tá-

voztatnak. Az mellek megmutathatták mely hiában való az pápista különböztetések.”

Kecskeméti C. szövege, illetve egész munkássága ugyanazt bizonyítja egyébként, amit Szenci Molnár Albert életének és életművének több állomása: azt, hogy a különböző német fejedelemségek, német egyetemek csaknem olyan mértékben a puritanizmus „kompországainak” tekinthetők, mint a Czeglédi Istvánt teológussá nevelő Hollandia és sok magyar deákot szárnyára bocsátó Anglia hasonló intézményei, mégpedig a puritánus művek igen korai német fordításainak és széles körű ottani recepciójának köszönhetően.

A *Catholicus reformatus*ban tapasztaltnál sokkal élesebb kritikai hang észlelhető a keményszavú és nagyhatású Selyei Balog István *Úti-társ* című híres prédikációgyűjteményének alábbi részletében: „Ti nyúzó, fosztó, kóborló lopók és mindazoknak oltalmazói, orgazdái, nem félték-é az Istennek igaz ítéletiről, ki azt sem tudgyátok, mely órában, kövekkel veret agyon Áhánnal? Ti szegény embereket nyomorgató, újabb újabb adókat találó privilégiumokat rontó és minden igazság(on) kívül sarcoltató tiszttek, nem félték-é az igaz ítéletű Istentől, ki majdan megkeserít titeket, és a ti kedves gyermekeiteket is kivágja az élőknek számok közzül, hogy nagy jajgatással sírjátok Pharaóval?”

Selyei Balog itt nem a hatalmukkal visszaélő püspököket, hanem a tisztükhöz nem méltó világi hatalmasságokat ostromozza és fenyegeti, apokaliptikus távlatot adva így a legköznapibb eltévelyedéseknek is, csakúgy, mint számos XVI. századi protestáns szerzőnkél; többek között Károlyi Gáspár *Két könyv* című munkájában. A hazai puritán művek szerzői egyébként nagyon gyakran járnak el hasonló módon. Náluk a világi hatalmasságok ostromozása legalább annyira gyakori, mint az egyháziaké. A puritanizmus egyenlő protestáns kuruc mozgalom elméletet nyilvánvalóan ezeknek a szemelvényeknek a túlhangsúlyozásával sikerült fenntartani, tendenciózusan kibővítve így – mint zavaró tényezőt – annak egyházi-lelkiségi jellegét.

Selyei Balog világi hatalmat kárhoztató szavainak talán legközvetlenebb rokona az a prédikáció, amelyet a magyar puritán irodalom koronázatlan írófejedelme, Medgyesi Pál mondott el Sárospatakon, 1657. szeptember 2-án, II. Rákóczi György tragikus kimenetelű és nagyravágyó lengyelországi királykodás-kalandja idején. Ha tekintetbe vesszük Medgyesi egy életen át tartó egzisztenciális és alkotói függését legfőbb mecénásaitól, a Rákócziaktól, ez az igazhirdetés egyenesen hőstettként értékelhető, még akkor is, ha sem a könnyelmű ifjú fejedelem neve nem hangzik el, sem egyetlen korabeli fegy-

vertényt, hadi eseményt nem említ. A keserű vádak középpontjában Izrael hatalmaskodó, népére végveszélyt hozó uralkodói, Jeroboám és Manassé állnak. A XVII. század bibliás, a *Szentírás* eseményeit jelenként megélő közegében azonban nem kellett vajt fülű teológusnak lenni a dörgedelmes üzenet megértéséhez: „Halljuk már az Istennek rettenetes haragját s büntetését mind király, mind nép ellen. A király ellen: Menj, mondd meg Jeroboámnak, ezt mondja az Izraelnek Jehova Istene, mivelhogy én téged az én népem közül felmagasztaltalak, stb., te pedig nem voltál olyan, mint az én szolgám, Dávid stb., hanem gonoszul cselekedtél mindazokkal, akik teelőtted voltak stb., annak okáért én veszedelmet hozok Jeroboám házára és kiirtom Jeroboámot mind a falra hudozóig... és kihányom, kiséprem Jeroboámnak házát, miképpen a ganéjt ki szokták hányni stb...”

A széles körben kárhoztatott, bírált II. Rákóczi Györgynek nem jutott tehát túl sok írásos laudáció; öccsének, Zsigmondnak annál inkább. E művek egyike – korántsem jellegzetes puritánus „tálalásban” – éppen egy puritán szerző, Pápai Borsáti Ferenc munkája, aki a nagyváradi iskola kollaborátora, s egy puritánus szellemű barokk eposz szerzője volt, amelynek hőse az 1652-ben elhunyt Rákóczi Zsigmond. Ez a mindössze 346 soros, Ovidius *Metamorphoses*ére emlékeztető mű, a *Rákóczi Zsigmond átváltozása* olyan erőteljesen barokk, hogy néhol egyenesen katolikus vonásokat mutat, például abban, hogy a halott ifjú fejedelmi sarj Krisztus virágoskertjében egészen Szent Imre-i változáson megy át, hiszen liliummá válik. A puritán szemléletet e műben már-már elfedik a túlbujánzó barokkos stilisztikai elemek; csak azokban a sorokban mutatkozik meg nyilvánvalóan ez a gondolkodásmód, ahol a szerző Zsigmond állhatatosságát, a könnyelmű örömtől való elfordulását mutatja be. A különösen puritánus körökben közelutatisításnak örvendő idősebbik fivér „a múzsák és iskolák nutrixá”ként történő, feldicsérő bemutatása – egy ugyancsak Pápai Borsáti Ferenc tollából származó, meglehetősen súlytalan kis epigrammában – nagy valószínűséggel csak egyfajta családias árukapcsolás, az ifjabbik fivér iránti rajongás szokatlan végkicsengésű terméke. Más szóval: valamiféle erőltetett és alaptalan értékátvitel.

Ami ezek után Medgyesi Pált, legismertebb XVII. századi vallásos tollforgatónkat illeti: a többnyire – joggal – mérsékelt puritánként számon tartott szerző kivétel nélkül gorombáskodó, már-már útszélien durva hangnembe csúszik át, amikor a hatalmukkal visszaélőket veszi tollhegyre. Hét évvel a már korábban idézett, nagyon keserű kvázi-fejedelmi tükörnek is beillő sárospataki prédikáció

előtt született, a hazai presbitériumokat sürgető *Dialogus politico-ecclesiasticus*ában például egy kifejezetten és szándékoltan sértő szövegtést ad közre: „Az episcopus szó magyarul vigyázót, gondviselőt tézsen, amint mi magyarul nem jól mondjuk püspöknek, ezen episcopus szó, az eleji és utolja nélkül pispók pro Piskop, a mi nyelvünkben gyakran által-téven vagy elcserelvén ez két betűköt k, p: mint ez ilyen szóknban, pök, köp...” Ez a szómagyarázat – ne szépítsük – bizony-bizony az elízió, azaz a hangátvetés adta lehetőségek visszaélés közeli kihasználása, a mai olvasóban inkább idegenkedést, mintsem helyeslést kelt, még akkor is, ha az illető nem különösebben püspökrajongó. Jóval kevésbé látványos és csattanós, meggondolt, bölcs érvelésének köszönhetően azonban sokkal maradandóbb érvényű a *Dialogus* azon részlete, amely az angolok gyógyíthatatlan „püspökösségét”, felemás protestantizmusát veszi célba: „Az hierarchicus avagy püspökös anglusok és minden ezekhez vonók, míg Krisztus a kétféle sántikálást ki nem okádá őket. Kik is oly közel jártanak, kiváltképpen az eklésia igazgatás dolgában az pápistákhoz, hogy magok az pápisták Angliában megvallották azt (mint Parkerus említi), hogy az püspökök, mikor az pápistákkal vetekednek, puritánusok; mikor pedig puritánusokat akarnak cáfolni, akkor ismét mint (mind) pápisták.”

Medgyesi munkájának fenti idézete a korszak kegyességi irodalmában egyenesen páratlannak számít. Ez az epizód azért nem mindennapi, mert a modellország, a peregrinációs helyszín, azaz Anglia és az anglikán egyház itt kivételesen negatív példaként jelenik meg, úgy is, mint megrögzötten episzkopális terep. Ez a szokatlan hangvételű részlet – hatásos és tudatos „concionator”-ral lévén dolgunk – nem előzmény és előkészítés nélküli a szövegben. Már a párbeszéd elején szerepel egy szóváltás a Kérdező (azaz mai szóhasználat: Kérdező) és a Felelő között, amelynek lényege a püspökös Anglia szembeállítása az itthoni, eredendően és természetesen zsinat-presbitéri gyakorlattal. Medgyesi Pál büszkélkedése – mondanunk sem kellene talán – bővelkedik ugyan a túlzásokban, mégis a ritkán megnyilvánuló peregrinusi patrióta öntudat rokonszenves példája, a sokkal gyakoribb, kritikátlan és elvakult külföld-majmolás határozott elutasítása. Stilisztikai szempontból hatásos és hamisítatlan hazai genius locit teremtő az a mód, ahogyan a szerző jóízű indulatszavakkal tarkított felkiáltásokba ágyazza komoly, bíráló hangú mondanivalóját: „Kérdező: A vér is megposdúla bennem! Oh, nagy Úr Isten, hogy én ezeket elébb nem értettem! Felelő: A mi a vallásunkon lévő más nembéli eklézsiáknak példájokat illeti, azok egy akaratból és tetszésből többnyire mindnyájan prédikátorokból és igaz-

gató öregekből álló presbitériumokat tartanak... Az egy nyomorult Anglia vonta ki magát, jobbnak vélvén az nagy érsekek és püspökök által való igazgatást koncért... úgy tetszik valamint indultál meg az többin, de ezeken valóban megposdulhatsz.

Kérdező: Él az Isten, még a bélem is reszket belé, hogy ezeket hallom.”

Medgyesi Pál az egész tanító párbeszéd során következetesen ugyanezt a képletet követi: egy komoly okfejtés, egy indulatos, zsigeri helyzetjelentés. Aki esetleg sokallaná Medgyesi szövegeiben az ilyen és ehhez hasonló, testi megkönnyebbedésre (hudoz, okád, pök) utaló kifejezéseket, gondoljon arra, hogy a XVII. században még a nem-puritánus szemléletű orvosok is folyton-folyvást purgálták, purifikálták, gyakran a halálba tisztogatták, végzetes kiszáradásba kergették (merő jó szándékból) a szerencsétlen pácienseket, tehát ezek a fogalmak és tevékenységek sokkal inkább a mindennapok részét képezték, mint manapság. Testileg katartikus történések nyelvi leképezései lévén, ezek a biológiai metaforák alkalmasnak bizonyultak, a fokozott ahá-élmény (ismerőség-érzet) révén, a lelki katarzis kiváltására is.

A hatalomellenességnek egy másik, jóval szelídebb és mérsékeltebb, a gyengékre, az elesettekre, a névtelenekre figyelő formája érhető tetten számos magyar puritán írásban. Így a Medgyesiéhez hasonlóan kivételes íráskészségű és termékenységgű Mikolai Hegedűs János műveiben is, aki *Biblia tanú* című, Utrechtben megjelent munkájának már az előszavában is a gyengékhez, a kiváltságok nélkül élőkhez fordul, nem a lehajlás, hanem az odahajlás gesztusával: „Ebben a maga-hitt Tudósoktul megvetendő, De az Istenes Gyengéket szépen építendő íráskában ezek találatnak fel.”

Az ajánlás egy későbbi pontján folytatódik ez a hivatkozás a „kisdedekre” és a „gyengékre”, de nem kizárólag az oktatásra szoruló fiatalokra célozván ily módon, hanem legalább ennyire a „christianus lactans”-okra, azaz nem életkoruk, hanem keresztyéni mivoltuk fejlettsége szerinti csecsszopókra is: „És úgy fogtam ehez, elsőbben is a kisdedekért az Úr segéttvén és gyengékért, hogy ők ebből épüllyenek, ha az lelkemet az Úr magához venné is, maradjon ez én helyettem az ő apródinál... és bár tsak egynek vagy kettőtökének használlyon is, nem lesz hiába az én fáradságom.”

A keresztyén olvasóhoz címzett második ajánlás (amely bensőségesebb még a patrónusnak szánt, az előbbieken idézett *captatio benevolentiaenél* is) hasonlóan indirekt, vagyis csak a gyengéket hangsúlyosan pártoló szemlélete révén hatalomellenes: „A Nyomorultak ügyét felvenni, s

azt előbb mozdítani, kellemetes dolog annyival inkább, ha annak oly sok letapodói vagynak, és reménység vagy, hathatós segítség által, annak felemelkedése felől. Sok letapodói, számtalan elnyomó vannak a Szent Írásnak is világ szerte... Az egy mi nyomorult nemzetünk az, akiben majd legnehezebben kaphat lábra ez feltámadt mennyei világosság... De mitsoda ennek ott is az oka? A köznépek iszonyú tudatlansága... Szegény nemzetünk! Bezzeg méltán panaszkodunk ínségünkről!”

A fenti idézetben ugyan sem fejedelmek, sem püspökök, sem más nemszeretem hatalmasságok nem említetnek expressis verbis, nyilvánvaló azonban, hogy a szerző a köznépek elégtelen bibliai ismereteiért, szánalmas tudatlanságáért a méltatlan előjárókat tette felelőssé. Ugyanez a gyengékhez odahajló gesztus érhető tetten Drégely-Palánki János *Praxis pietatis contractájában* is, amely Medgyesi Pál nagyszerű *Praxis pietatis*ának rövidített-egyszerűsített változatát kínálja, egy emberöltővel

volt csupán, hanem hitgyakorlatuk egyik alapja, nem-vasárnapi keresztyénségük lényeges eleme. Más szóval: ez a mindennapi keresztyénség elmélet és gyakorlat nálunk, elsősorban puritán szerzőinknek és közösségeinknek köszönhetően, egyértelműen pozitív tartalmat kapott. Műveik, magatartásuk ugyanis nem a világi formációk, viselkedésbeli torzulások egyházi életre való ráerőltetését jelentette. Éppen ellenkezőleg: a Szentírásból vett példák sokasága valamelyest legalább fékezte-fékezhette a világi hatalmasságokat a névtelennel és a vagyontalanokkal szemben. Mindez azonban – ismétlem – távol állt mindenféle „krisztobolsevizmustól”, keresztyéni egyenlősítől; mindössze a világi hatalom esendőségére, viszonylagosságára figyelmeztetett mindenkit, Krisztus abszolút hatalmához képest. Ezt köszönhetjük a körülbelül 1622–1690 között megjelent magyar puritán írásoknak, két elhivatott prédikátor-írói generációnak, köztük Czeglédi Istvánnak, Kassa mártír prédikátorának, és eszmetársainak.

IRODALOM

M. NAGY István: *Czeglédi István polemikus író a 17. században*. Kolozsvár, Ny. Gombos Ferencz Nyomdájában 1899.

MOLNÁR Szabolcs: *A gúny eszközei Czeglédi István (1620–1617) írásaiban= Hatalom és kultúra, Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004.

PETRŐCZI Éva: Czeglédi István, a kassai mártír prédikátor. = Négy fejezet P. É. *Prédikátorok és poéták* című tanulmánykötetében. Komárom, Szlovákiai Református Keresztény Egyház, 2015.

PETRŐCZI Éva: Czeglédi István Hollandia-képe. = *Stephanus noster, Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Reciti, Bp., 2015.

a teljes szöveg megjelenése után. A hatalomellenesség ebben a szövegben is csak közvetett; itt is az esettek felkarolásán van a hangsúly, nem azoknak a kárhoztatásán, akik elzárták őket a tudás forrásaitól: „Ím azért Kegyes Olvasó, ki adom tenéked (más formában) e Praxist (többel együtt) Textusokra és documentumokra intézvén azt, hogy nem csak az írástudók, hanem (a praedikálás által) az írástudatlanok is épüljenek belőle.”

Talán már ez a szerény példatár is nyilvánvalóvá teszi: bár a hazai puritanizmus nem tekinthető egyszerűen a kálvinizmus „népi” és „forradalmi” változatának, képviselőinek egyértelműen krisztocentrikus gondolkodása mindenképpen egyfajta spirituális demokrácia irányába mutatott. A puritán eszméket követők számára a „hatalom az Ő vállán” (*Máté evangéliuma*) nem szép szólam